

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.32>

ПРАВО ТА ЦІННОСТІ: АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ

П. П. Строїч

асистент кафедри права та публічного управління,
Закладу вищої освіти
«Університет Короля Данила», (Івано-Франківськ, Україна)
<https://orcid.org/0009-0004-1064-1079>
Petro.Stroyich@gmail.com

Сутність права у найбільш загальному визначенні є міра свободи та обґрунтованість поведінки суб'єктів суспільного життя, що об'єктивно зумовлені розвитком суспільства, то цінність права можна визначити як уособлення свободи і активності людей на основі упорядкованих стосунків і у відповідності зі справедливістю, необхідністю узгодження волі й інтересів різних верств населення, соціальних груп, окремих індивідів. Цінність права має насамперед інструментальний характер. Воно повинно забезпечувати нормальне функціонування та розвиток суспільства. Має гарантувати свободу громадян у поєднанні з відповідальністю, їх справедливе співвідношення, а відтак і відповідати людській природі.

Разом із тим право, вбираючи в себе загальнолюдські цінності, стає їхнім виразником і перетворюється на самостійну цінність, що посідає гідне місце серед інших цінностей культури. Статус цінностей у праві можуть набувати різні факти і явища матеріального та ідеального характеру: матеріальні предмети і блага, суспільні відносини, людські вчинки, вольові феномени (мотиви, спонукання), ідеї, ідеали, соціальні інститути. Вони є правовими цінностями, оскільки лежать в основі права і правопорядку, вони виступають як ідеальне обґрунтування норм права, закріплюються й охороняються правовими нормами, складають мету права та його інститутів. Тому вони, як правило, відносяться до діючого права.

Також особливо великим є значення деяких соціальних цінностей, що з часом набули характер правових цінностей. Як високі ідеали, вони пронизують суспільну правосвідомість і стають основними принципами права. Такими є: свобода, рівність, справедливість, демократія, порядок, безпека, світ. Поряд з ними існують і специфічні правові цінності загального значення, такі як ідея права, ідея стабільної законності. Дані цінності водночас являються ідеалами і реальною людською практикою. У праві вони закріплюються у тій чи іншій якості. Але в ряді випадків суспільна й індивідуальна правосвідомість можуть сприймати їх лише як цінність ідеальну, як ідеальні цілі політичної (і правотворчої) програми. Принципи та ідеали, як і всі інші речі, явища, являють собою цінності в тій мірі, у якій вони взаємопов'язані з людською особистістю. Як правові цінності, вони мають вид юридичних прав і свобод особи в її індивідуальних і колективних проявах.

Самі права людини також здобувають статус важливих цінностей. Кожне з них виражає визначену сторону, прояв, образ існування людини як природної і соціальної сутності. У своїй сукупності вони характеризують людину як вищу цінність, як осередок усіх цінностей. У сучасному цивілізованому суспільстві право являється не тільки інструментальною цінністю, тобто цінністю «інструмента» і «засобу» дозволу протиріч у різних сферах суспільства, але також як звільняючим, розвиваючим засобом, що виступає як цінність.

Разом з тим відзначимо, що різні типи культур приписують праву неоднакову цінність, а цінність кожної правової норми, кожного правового інструмента щораз визначається як конкретне історичне явище. Правові цінності являють собою вид духовних цінностей, що задовольняють потреби соціальних груп суспільства в регулюванні соціальних відносин і вчинків людей. Їх основною і специфічною функцією є регулятивна функція. Тому правові цінності призначені для створення, підтримки та зміцнення соціального порядку і дисципліни, нормального функціонування суспільства. Правові цінності складають елемент системи соціального (соціально-політичного) керування суспільством.

Необхідність і імперативність правового підходу представлені у такій цінності права як справедливість. Справедливе те, що виражає право, відповідає праву і дотримується права. Будь-якого іншого регулятивного принципу, крім правового, справедливість не має.

Ціннісні властивості права можна подати в двох різновидах: базові (первинні, сутнісні, природні) і функціональні (вторинні, змістовні, інструментальні). У літературі ці два різновиди представлені як внутрішня і зовнішня ціннісна характеристика права: цінності права і цінності в праві. Цінності в праві - це цінності, що інтегруються правом, яке поєднує у своїй регулятивній дії і впливові етичні, політичні, економічні, а також світоглядні й навіть естетичні елементи соціальної культури.

Обґрунтовано, що однією з засадничих ідей людського суспільства є ідея права, яка завжди присутня (нехай навіть у зародковому стані) у духовному досвіді кожної людини, вона живе та діє у свідомості людей навіть тоді, коли виявляється слабкою, затемненою, придушеною і, як ідея добра, ідея істини, ідея свободи, вона зберігає свою природу та своє значення і в тому разі, коли можливості її життєвого прояву зведені до мінімуму. У цьому розумінні ідея права є завжди реальною силою, що більшою чи меншою мірою, але неодмінно впливає на волю людини.

Визначено, що як елемент цивілізаційної культури право входить у систему переконань, цінностей і виражальних засобів, що упорядковують досвід і регулюють людську поведінку. Цінності соціальні в даному випадку можуть бути представлені як загальноприйняті у суспільстві переконання відносно цілей і станів, до яких людина чи група традиційно прагнуть чи повинні прагнути. Вони ж складають базову чи додаткову основу моральних і правових принципів та вимог.

Ключові слова: право, цінності, принципи, засоби, засадничі ідеї, мораль, регулятивні функції, людина, суспільство.

Постановка проблеми. За радянських часів під тиском комуністичної ідеології юридична наука перетворилася на догму. Право не розглядалося як суспільне й культурне явище, поза увагою вчених залишалося питання цінності права. Сучасний етап розвитку вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції позначається принциповими змінами в її методології. Свій вияв це знаходить у відмові від «монопольного панування» позитивістського підходу до розуміння права та активне й широке впровадження у відповідні наукові дослідження положень природно-правового, соціокультурного, аксіологічного та інших методологічних підходів. Це тягне за собою перегляд сутності права та пов'язаних з ним явищ (правових явищ, процесів, механізмів), дозволяє розглянути юридичне право у різних аспектах, динаміці. Оновлена методологія вітчизняної юридичної науки уможлиблює і вимагає, аби юридичне право досліджувалося як соціальне, соціально зумовлене явище, соціокультурний феномен і водночас як цінність, реалізація потенціалу якої сприяє забезпеченню правопорядку у суспільстві, а разом із визнанням ціннісного значення прав людини передбачає створення умов для реалізації прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. Змінилися погляди й на форму об'єктивації права – національне законодавство, що має закріплювати цінності, які вже стали загально-людськими і водночас інтеріоризовані відповідним суспільством, передусім це справедливість, свобода, рівність, гуманізм. Як вказує Р. Луцький, система законодавства, чинна

у будь-якій державі, має не лише закріплювати на вищому юридичному рівні волю держави, а бути концептуальним виразом основних природно-правових цінностей, визначені форми прояву яких історично та об'єктивно сформовані в певному суспільстві й державі. Розгляд права як елементу суспільства загалом та культури зокрема дозволяє осягнути його як цінність та ефективно реалізувати його ціннісний потенціал для розв'язання суперечностей, досягнення суспільного порозуміння й компромісу, забезпечення стану законності й правопорядку.

Стан наукового дослідження. Використання у своїх дослідженнях методологічного інструментарію природно-правового (В. Васецький, М. Кельман, О. Мурашин та ін.), інтегративного (О. Геселев, Н. Оніщенко, Д. Керимов та ін.), соціокультурного (Л. Заморська, О. Ковальчук, О. Котенко, І. Музика, В. Хаврук та ін.), антропоцентричного (М. Антонов, А. Кучук, А. Поляков та ін.) та інших підходів дозволило розкрити ті аспекти, властивості права, які не могли бути встановленими й вивченими на засадах вузького нормативістського підходу. Р. Луцький виявив чинники, що зумовлюють переваги застосування соціокультурного підходу до розуміння позитивного права. Отже, право це соціокультурний феномен, зумовлений у кожному окремому соціумі/ цивілізації специфічними історичними, економічними, політичними, безпосередньо культурними й іншими чинниками.

Цінність права як неуніверсального явища розкривається і реалізується на основі конкрет-

ного типу праворозуміння, домінуючого у певній спільноті. Все це визначає стан, за якого, на думку А. Кучука, різним державам іманентні регулятивні особливості забезпечення порядку в суспільстві, особливості правового регулювання суспільних відносин. Це дозволяє вченому стверджувати, що правова реальність фактично конструюється певним соціумом.

Більш повному розкриттю ціннісного значення права сприяє виокремлення різних аспектів права як цінності, серед яких: безпосередньо соціальна цінність права, що, на думку О. Скакун, виявляється у здатності права вирішувати проблеми в суспільстві правовими засобами, розвивати ті відносини, в яких зацікавлені як окремі індивіди, так і суспільство в цілому, вносити стабільність і порядок у суспільні відносини, забезпечувати надійність соціального захисту громадян; – інструментальна / службова цінність права – один з виявів його загальносоціальної цінності, сутність якого згадана вчена вбачає у тому, що право є регулятором суспільних відносин, інструментом для вирішення різноманітних завдань, у тому числі для забезпечення функціонування соціальних інститутів, інших соціальних благ, звичаїв, традицій суспільства, у якому воно діє, історично сформованих особливостей його ментальності, культури, суспільної моралі, релігійного світосприйняття тощо (що у своїй сукупності утворює соціокультурний складник державного розвитку) не буде належним чином реалізовуватися у будь-якій формі, незважаючи на всі зусилля органів державної влади, у тому числі примусового характеру. Результати теоретико-філософського осмислення феномена права з позицій соціокультурного та аксіологічного підходів у своїх працях, крім згаданих вище науковців, виклали М. Козюбра, М. Кельман, А. Колодій, С. Максимов, Ю. Оборотов, О. Петришин, В. Плавич, П. Рабінович, О. Святоцький, В. Селіванов, О. Скакун, М. Цвік та ін. Науковий інтерес до цієї проблеми підтримується у зв'язку з інтеграцією України у світовий та європейський правовий простір та пов'язаними з цим трансформаційними зрушеннями національної правової системи, в якій право є системотвірним компонентом.

Виклад основного матеріалу. Згідно загальнотеоретичної трактуванні концептуального змісту такого унікального з точки зору соціальної значущості закону, в сучасній юридичній науці прийнято вживати його в 4-х багатомірних значеннях. У нашому контексті, коли мова

заходить про встановлення взаємозв'язку між правом і соціальними цінностями, видається цілком доречним зосередитися в першу чергу на тому, що це означає, Коли право розуміється як система правових норм. Крім того, ступінь визнання суспільством різних правових норм відображає загальноприйняті соціальні цінності, або додаткові фактори також можуть мати істотний вплив на досягнення такого позитивного сприйняття, такі як відносна суворість і неупередженість санкцій, особливо щодо тих, хто порушує правові норми.

З іншого боку, очевидно, що має сенс підходити до вивчення взаємозв'язку між цінностями та правом з кількох різних позицій, залежно від поставленої мети. Як відомо, філософський дискурс права можна розглядати як особливу частину моральної філософії, яка в першу чергу перекладає абстрактні цінності та зобов'язання на більш конкретні стандарти поведінки. У межах своєї юрисдикції деякі школи розглядають право як замкнуту систему правил, яка суперечить іншим системам регулювання лише на найвищому рівні «вищих норм», тоді як інші розглядають право як інститут, повністю відокремлений від моралі та інших систем цінностей і виражає лише волю суверена.

Отримала визнання інша школа, представники якої розглядають закон як сукупність норм, що дозволяють дії суддів, які роблять істотний вплив на позицію суду. Однак пошуковий дискурс цим не обмежується. Вчені, що представляють багато інших шкіл, повинні розглядати закон як вираз боротьби соціальних сил, як засіб забезпечення збереження класової структури суспільства, як прояв національного духу або національної історії, як звід правил, розроблених Богом для регулювання поведінки людини, і як такий [1, с.108-129].

В цілому, в соціальних науках прийнято розглядати право як частину культури, як соціальний феномен, що виявляється в нормативних моделях поведінки і загальноприйнятих системах переконань [1, с.106-108].

Тому проблема полягає в тому, щоб вибрати той підхід, який найбільшою мірою сприяє розкриттю взаємозв'язку між цінностями і правом як соціальним інститутом. Для цього слід спиратися на юридичний аналіз природи права, тому ми спочатку досліджуємо нормативну природу права і способи вираження цінностей в ньому, а потім проведемо відмінність між правом та іншими цінностями, тобто цінностями, втіленими в етиці, релігії, естетиці, і досліджуємо і те,

і інше правові та соціологічні відмінності між ними. Нарешті, ми розглянемо функціональний взаємозв'язок між правом і правовими цінностями, а також іншими системами цінностей, в основному використовуючи підходи соціальних наук. У той же час рекомендується розглянути взаємозв'язок цінностей і законів і проблему співвідношення статистики і динаміки. Коли ми думаємо про право та цінності як про статичне явище, ми бачимо, як різні частини права співвідносяться з різними системами цінностей, які діють у кожному суспільстві. Ми розглядаємо право і цінності як динамічні явища і намагаємося встановити, як зміни в соціальних цінностях призводять до змін в законі і навпаки. Таким чином, можна синтезувати різні підходи до права і цінностей, щоб показати різні аспекти взаємозв'язку між ними, не обговорюючи досконально цю тему.

Отже, перш за все, якщо ми детально опишемо вступне положення, то закон складається з норм і цінностей. Ми говоримо про правове розуміння, яке, ймовірно, найкраще підходить для того, щоб служити сполучною ланкою між нормативними формами більшості галузей права і змістом їх цінностей, яким є концепція «мети», і яке є хорошим теоретиком філософії права, професором Гарвардського університету Лоном Л. Фуллером використовується більш повний. Важливо відзначити, що неможливо надавати значення тому, яка частина закону застосовна до конкретного випадку, без урахування передбачуваного призначення (або завдання) конкретної частини закону [2, с.232]. Ця мета являє собою цінність (або ціннісне значення), відображену в законі. У деяких випадках дуже легко розпізнати мету, якій служить той чи інший закон або судове рішення (наприклад, заборона на вбивство явно захищає людське життя, так само як заборона на крадіжку переслідує одну з цілей захисту приватної власності).

Більшість норм, закріплених в законі, міцно вкоренилися в етиці та релігії суспільства, але існують деякі суттєві відмінності між правовими нормами та іншими нормами, навіть якщо вони в кінцевому рахунку пов'язані з одними і тими ж фундаментальними цінностями. Крім того, лише деякі етичні та релігійні цінності визнаються законом і виражаються в ньому. Якщо порівняти загальне право з етикою, естетикою та релігією, то слід зазначити, що, з одного боку, існують якісні та кількісні відмінності, які відрізняють право від усіх інших систем цінностей, правові норми найчастіше орієнтовані лише

на явну та відкриту поведінку, тоді як усі інші основні системи цінностей пов'язані як з відкритою поведінкою, так і з іншими системами цінностей. і внутрішнє мислення. Закону абсолютно байдуже, що думає або відчуває людина, поки він не зробить явних дій. Навіть намір вчинити злочинне діяння (наприклад, вбивство) не карається таким чином, якщо тільки воно не пов'язане із замахом. Однак це твердження вимагає деякого уточнення [3, с.14]. Слова Брайана, верховного судді Великобританії часів правління Едуарда 4: «сам диявол не знає думок людини, тому думки людини не перевіряються « містять лише половину правди. Навіть якщо технічно можливо достовірно дослідити мислення за допомогою наркотиків і гіпнозу, спроби перетворити правові норми у внутрішні ментальні процеси передбачають фундаментальну зміну сутності права, як це було розроблено у всіх демократичних країнах і тоталітарних суспільствах. Але коли відбувається явна дія, закон може зацікавитися внутрішніми психічними процесами, пов'язаними з цією дією. Таким чином, одне і те ж публічне діяння може являти собою нещасний випадок або вбивство першого ступеня, в залежності від намірів і думок людини [4, с.24, 28].

З іншого боку, етичні, естетичні та релігійні норми в основному пов'язані з людськими думками та почуттями і в основному відображають ці думки та почуття, тому ми вважаємо, що відкрита поведінка є важливою. Типові етичні норми відносяться до почуттів і думок, таким як «Люби ближнього свого, як самого себе» і «не ревнуй», типові правові норми відносяться до відкритої поведінки (наприклад, «заборонено рух по лівій стороні дороги», «людина, яка виїжджає і вивозить без згоди власника винен у крадіжці і без сумлінного витребування рухомого майна» і т.д.).

Ще одна якісна відмінність між правовими нормами та іншими системами цінностей полягає в характері санкцій, які застосовуються до порушників, і в інститутах, які їх застосовують. У всіх сучасних державах санкції за недотримання правових норм застосовуються офіційними державними органами (судами, поліцією), а санкції за порушення етичних, естетичних і релігійних норм застосовуються неформальними об'єднаннями, такими як групи дружби і різні асоціації, до яких належить порушник, наприклад, церквами, клуби. Що стосується самих санкцій, то тільки державі дозволено застосовувати фізичний примус, а потім такі

санкції, як смертна кара, тюремне ув'язнення і примусові дії. Закон поширюється тільки на порушників правових норм. З іншого боку, санкції, які можуть бути застосовані до порушників етичних та релігійних норм, включають різні види соціального вигнання. Тому, розглядаючи відмінності в якісних характеристиках правових норм, на відміну від етичних, естетичних і релігійних норм, необхідно вказати на кількісні відмінності в ступені напруженості між цими різними системами норм і реальним соціальною поведінкою. Правові норми не повністю ідентичні реальній поведінці. Ніколи ще не було держави, в якому всі правові норми повністю втілювалися б в реальних діях. Відхилення відбуваються завжди. І хоча більшість населення діє переважно відповідно до важливих правових норм, завжди існує певна різниця між реальною соціальною поведінкою та такою, якої вимагають правові норми. У той же час існують певні межі терпимості суспільства до протиріччя між правовими нормами і реальною поведінкою: якщо фактична поведінка не адаптована від поведінки, необхідної правовими нормами, до реальної соціальної поведінки, або соціальна поведінка не адаптована до них, правовою основою держави є існування самого суспільства в разі етичних, естетичних і релігійних цінностей і норм, мислення, що забезпечується цими системами цінностей. Здається, що ступінь невідповідності між поведінкою та реальністю може бути набагато вищим, ніж ступінь допустимого протиріччя між правовими нормами та реальною поведінкою. Іншими словами, цінності, виражені в етиці, естетиці та релігії, є більш ідеалістичними і їх важче реалізувати в реальному житті.

Ця кількісна різниця між правовими нормами та іншими системами цінностей тісно пов'язана з незначними відмінностями у соціальному функціонуванні правових норм та інших систем регулювання. Закон в цілому містить ядро норм і правил поведінки, необхідних для існування і розвитку держави, а інші системи потенційно конфліктних норм, відхилення від яких можуть загрожувати суспільному існуванню, також включають в себе додаткові цінності і норми, які надають життю глибокий сенс і регулюють аспекти поведінки, які не відповідають дійсності. завжди мають загальносоціальне значення [5, с.89-91].

У сучасних великих державах правові норми являють собою основні правила поведінки, які створюють основу всієї соціальної та особи-

стої діяльності і є першопричиною загальних обов'язкових цінностей, від яких залежать інші системи цінностей. Особливо в сучасних демократичних державах з широким спектром етичних цінностей важливість загальної основи правових норм має першорядне значення. Якщо функціонування сучасного суспільства багато в чому залежить від існування правових норм і їх дотримання населенням, то ефективність самого закону залежить від існування багатьох інших систем цінностей, які підтримують цінності, виражені в законі. Більшість людей автоматично діють відповідно до правових норм, тому що до цього їх підштовхнуло виховання, але майже всі люди можуть піддатися спокусі порушити правові норми, і їм заважає це зробити не страх бути спійманими і покараними, а внутрішнє почуття обов'язку підкорятися приписам Закону. Це почуття обов'язку, найкраще виражене в діалозі Платона «Кліто», пов'язане із законом в цілому або з різними конкретними правовими нормами, які є його частиною.

Релігійні цінності іудаїзму та християнства підкреслюють обов'язок діяти відповідно до світського закону, якщо це не суперечить вищим релігійним установам. Майже всі системи світської етики вважають дотримання закону необхідним. Залишаючи осторонь загальне зобов'язання дотримуватися закону в принципі, ми зазначаємо, що, на відміну від закону як суттєвого абстрактного явища, існують суттєві відмінності в тому, наскільки різні конкретні правові норми підтримуються іншими нормативними системами, і ця відмінність допомагає пояснити відмінності залежно від різних частин законодавства. закон [8].

Ці роздуми більш чітко простежуються на конкретних прикладах. Не існує загальноновизнаного інституту систематичного застосування санкцій до порушників, і не існує загальноновизнаної і вагомої цінності, яка підтримувала б повагу до міжнародного публічного права. Теорія подвійної моралі, яка дозволяє лідерам держав ігнорувати звичайні цінності етики та релігії при взаємодії в різних країнах, як і раніше широко поширена і перешкоджає розвитку почуття обов'язку, заснованого на неправових цінностях. Відсутність санкцій і підтримуючих цінностей послаблює репутацію цієї галузі права і, поряд з деякими додатковими факторами, пояснює різницю в ступені дотримання міжнародного і внутрішнього законодавства. У самому національному законодавстві різні частини мають різну ступінь додаткової юридичної цін-

ності. Наприклад, якщо ми порівнюємо правила дорожнього руху з кримінальним правом, то побачимо, що, хоча більшість положень кримінального права прямо виражають цінності, які також є основними цінностями етики та релігії, такі як гідність людського життя, правила дорожнього руху, які в кінцевому рахунку забезпечують ці цінності, не виражають їх безпосередньо. Таким чином, норми кримінального права були значно посилені за рахунок паралельних релігійних та етичних норм, а закон про дорожній рух отримав таку пряму підтримку, що може бути однією з основних причин значно нижчого рівня поваги до кримінального права та дотримання правил дорожнього руху [1, 7, С.75].

Подібним чином існують суттєві відмінності в різних нормах, таких як комерційне право, Сімейне право, законодавство про об'єднання, податкове законодавство, Конституція, адміністративне право та антимонопольне законодавство. Це підкріплюється додатковими правовими нормами, які підтримують цінності, виражені в цих різних частинах Закону. Крім того, ступінь, до якої певні правові норми підтримуються неправовими цінностями, може змінюватися залежно від різних верств населення. Деякі групи можуть вважати антимонопольне законодавство «справедливим» та відповідним етичним цінностям, тоді як інші можуть вважати його «несправедливим» та суперечливим етичним цінностям.

Класична теорія природного права заперечує правову природу правових норм, що суперечать основним релігійним і етичним нормам, оцінюючи такі норми за їх природою як «закон». Позитивістська школа стверджувала, що» юридичні « характеристики норм не можуть бути порушені серйозним протиріччям між змістом правових норм та етичними та релігійними нормами. цінності, але навіть прихильники позитивістської школи стверджують, що соціальна ефективність правильних норм полягає в етичних та релігійних цінностях, які вони містять. Не можна заперечувати, що багато що залежить від ступеня вираження цінностей. У зв'язку з цим цікаво відзначити, що після нацистського досвіду, коли накази, які не в повній мірі відповідали етичним або релігійним цінностям, були проголошені у вигляді законів, юристи на багатьох континентах, які раніше належали до позитивістських шкіл, були змушені визнати, що норми, що суперечать основним етичним цінностям, не повинні братися до уваги. повинні розглядатися як обов'язкові закони. Одним

з них був відомий філософ права, австрійський вчений Густав Радбург, який вважався яскравим прихильником позитивістських підходів [5, с.37-46].

Відстоювані нами думки про залежність правових норм від існування неправових цінностей повинні бути пояснені порівняльними дослідженнями впливу таких правових норм, які визнаються в суспільствах з різними ціннісними моделями. Як приклад можна привести заборону полігамії. Як практика певних сімейних відносин, полігамія заборонена у всіх цивілізованих країнах світу, але ступінь справжньої моногамності шлюбу різна. У Сполучених Штатах довгий час заборона багатоженства суперечила релігійним цінностям мормонів, але деякі підгрупи цих громад все ще продовжують практикувати такі відносини. В Османській імперії мусульманське законодавство дозволяло чоловікам одружитися з 4 жінками.

Реформи Ататюрка, які перетворили стару імперію на турецьку республіку, передбачали моногамні шлюби та забороняли багатоженство. Нові правові норми діють в основному серед міських центрів і молодого покоління, які прийняли нові етичні та релігійні норми, але в справжніх громадах вони можуть дотримуватися старих звичок [8].

В результаті, існує також динамічний аспект взаємозв'язку між правовими нормами та іншими системами соціальних цінностей. Цей зв'язок перевіряється, коли відбуваються зміни в законодавстві або інших системах цінностей. У таких випадках виникає питання про те, наскільки сильно закон та інші системи цінностей змінюються ізольовано одна від одної і як відбувається процес взаємної реструктуризації, спрямований на відновлення життєво важливого балансу між цінністю закону та іншими соціальними цінностями. Високі темпи соціальних змін у всіх західних суспільствах і ще більш високі темпи соціальних змін в технологічно слабкорозвинених країнах колишнього Радянського Союзу породили безліч соціальних проблем, які все частіше привертають увагу соціологів до вивчення різних процесів, пов'язаних з соціальними змінами. Вільям Ф. Огберн, один з перших соціологів, який вивчав соціальні зміни, використовує термін «культурне відставання» для позначення повільних темпів культурних змін у порівнянні з високими темпами технологічних змін, і поняття «відставання» також може бути застосоване до вивчення динамічних взаємозв'язків між правовими нормами та інші системи цінностей у періоди швидких соціаль-

них змін. Однак необхідно розрізняти дві різні можливості: зміни в законодавстві, які передують змінам в інших системах цінностей, і зміни в етичних і релігійних цінностях, які передують змінам в законодавстві. Однак у більшості випадків такі зміни в обох сферах відбуваються одночасно, але ця різниця аналізує деякі важливі взаємозв'язки між правовими та неправовими цінностями.

Відомо, що в соціальних цінностях відбулися зміни, які не були відразу закріплені в законі. Протягом 19 століття. В Англії соціальні цінності почали визнаватися у зв'язку із захистом трудящих від небезпек, пов'язаних зі становленням і розвитком науково-технічного прогресу, зі встановленням індустріальної епохи. Хоча робітники, як правило, визнавали право на організацію, закон відкидав фабричні закони, оскільки вони нібито порушували свободу договору, а спроби робітників об'єднуватися в профспілки також переслідувалися як злочинна змова. А.В.Дайсі на лекції в Гарвардському університеті в 1898 році професор ДіСі блискуче представив детальний аналіз наслідків цього щодо нових соціально визнаних цінностей у галузі права. Спочатку існував серйозний конфлікт і відставання між законом і загальноновизнаними суспільними цінностями. Оскільки законодавство в той час було монополією невеликих соціальних груп і, як правило, дуже консервативним, змін до Закону не вносилося, цей розрив продовжував збільшуватися. Це призвело до зростання протиправної діяльності та насильства, а також до посилення тиску на законодавчі органи з метою адаптації закону до нових соціальних цінностей [9, с.36]. З розширенням права на парламентські вибори законодавчий орган став більш чутливим до змін загальноприйнятих цінностей і право поглинуло нові соціальні цінності, виражаючи їх у нових правових нормах, які дозволяли робітникам організувати та регулювати деякі умови їх праці. Проблема відставання права від змін у позаправових цінностях була дуже гострою, поки правотворчість була монополією нечисленної еліти, цінності якої відрізнялися від загальноприйнятих систем цінностей.

Слід підкреслити в усіх демократичних країнах законодавчі органи дуже чутливі до громадської думки і зміни різних цінностей швидко відображаються у нових законах. Лише в тих випадках, коли жорстка конституція обмежує правотворчі повноваження представницького органу, може розвинути відставання між загальноновизнаними цінностями і законом. Так

було у Сполучених Штатах під час суперечки щодо Нового курсу, коли Верховний суд визнав недійсним Закон про відновлення промисловості країни, який, здавалося, виражав популярну думку та нові соціальні цінності і який був прийнятий Конгресом. Навіть у таких випадках влада народної думки була настільки сильною в Сполучених Штатах, що Верховний суд не зміг довго ігнорувати тиск нових соціальних цінностей і визнав Закон про перебудову сільського господарства як конституційний [9, с.201].

Адаптацію закону до нових соціальних цінностей можна полегшити, включивши в сам закон прямі посилання на зовнішні цінності та такі стандарти, як «розумна поведінка», «торгівельний звичай», тощо. Тут закон прямо посилається на позаправові системи цінностей, кожна зміна яких автоматично відображається в законі. У той час як сучасні суспільства зазвичай досить ефективно пристосовують право до змінних цінностей, розвиток свідомої правотворчості як інструмента спрямованих і спланованих соціальних змін показує в дуже гострому вигляді проблему відставання соціальних цінностей від змін правових цінностей. Це спонукає членів законодавчого органу спробувати використати закон для того, щоб змінити суспільні цінності. Законодавство має одну велику перевагу перед іншими засобами зміни цінностей (наприклад, освітою) - воно дуже дешеве. Тому спокуса особливо в технологічно слабкорозвинених країнах спробувати змінити соціальні цінності за допомогою законодавчих вказівок є дуже великою. Таке використання права як інструменту спрямованих соціальних змін ставить питання: наскільки зміни правових цінностей самі по собі можуть призвести до змін в інших системах цінностей? Щоб відповісти на це питання, ми повинні коротко розглянути досвід трьох націй, які намагалися і намагаються формувати соціальні цінності шляхом зміни правових цінностей.

Йдеться про Туреччину, Ізраїль та СРСР. Після революції турків і захоплення влади Ататюрком правляча еліта хотіла здійснити тотальну революцію в соціальних цінностях. Лідери наполягали, щоб населення відмовилося від традиційних ісламських цінностей і прийняло замість них сучасні західні цінності. Одним із основних кроків, спрямованих на докорінну зміну соціальних цінностей, було повне впровадження цілої системи європейського права, включаючи Швейцарський цивільний кодекс. Міжнародний комітет порівняльного права, що працює під егідою

ЮНЕСКО, провів у вересні 1955 року в Стамбулі симпозиум, присвячений рецепції іноземного права в Туреччині. Висновок, який можна зробити з різних доповідей, прочитаних та обговорених на симпозиумі, полягає в тому, що ті частини нового закону, які не містили жодних цінностей, протилежних традиційним турецьким етичним і релігійним цінностям, мали дуже великий вплив на реальну поведінку, особливо в сфері комерційного права. Ті частини нового закону, які виражають нові цінності, радикально відмінні від глибоко вкорінених релігійно-етичних цінностей, особливо у сфері сім'ї, мали дуже обмежений вплив на соціальну поведінку. Інакше кажучи, при прямому зіткненні етичних і релігійних цінностей з новими правовими цінностями останні були переважно неефективними і не змогли витіснити традиційні релігійно-етичні цінності [9, с.369].

Подібна ситуація мала місце в Ізраїлі. Закон про шлюбний вік 1950 р. був одним із законів, прийнятих в Ізраїлі, покликаних змінити цінності мусульманського населення та нових єврейських іммігрантів зі східних країн.

Закон встановлює мінімальний вік 17 років для вступу в шлюб дівчат, визнаючи вагітність як єдиний виняток і накладаючи кримінальні санкції на тих, хто одружився з дівчиною молодшого віку без спеціального дозволу окружного суду. Цей закон проголошує цінність, прийняту в усьому західному суспільстві, але яка не входить до сфери сімейних цінностей частини ізраїльського населення - євреїв, які прибули до Ізраїлю зі східних країн і частини мусульманського арабського населення. Ті верстви населення, які прийняли дитячі шлюби як частину сімейних цінностей, продовжували одружуватися малолітніми, влаштовуючи неформальну церемонію шлюбу та відкладаючи реєстрацію шлюбу до моменту вагітності дівчини або до досягнення нею 17 років. Коли ці верстви населення змінили свої загальні цінності під впливом нового середовища та різноманітних освітніх стимулів, вони також визнали новий закон, який забороняє дитячі шлюби.

У радянській Росії, хоча класична марксистська теорія розглядала право в основному як надбудову економічних і технологічних інститутів, сучасні російські правознавці визнають можливе використання права як засобу для здійснення спрямованих соціальних змін. У той час як російське законодавство було радикально змінено після радянської революції, щоб поглинути та висловити нові цінності правлячих груп,

правляча еліта жодного разу не покладалася на дію закону для зміни прийнятих соціальних цінностей, а залежала від таких методів, як терор, пропаганда, переміщення населення та систематичне використання засобів масової інформації. Оскільки різні системи цінностей у радянській Росії змінювалися за радянського режиму, це можна розглядати лише в дуже обмеженій мірі як через втілення нових цінностей у законі, а скоріше - результат - виховної та індоктринаційної діяльності правлячих груп [9, с. 396].

Вивчення інших випадків правового прийняття нових цінностей, таких як досвід Японії, Індії, кількох французьких та голландських колоній та кількох нових незалежних, але технологічно нерозвинених країн, приводить нас до того ж висновку: ефективність закону залежить від існування етичних та релігійних норм, які підтримують нові цінності. Цінностях, виражених у законі, або, принаймні, у відсутності таких норм, які суперечать правовим цінностям. Це залежить. Закон сам по собі не може суттєво змінити етичні та релігійні цінності, навіть якщо він підкріплюється ефективним застосуванням. Тільки в тому випадку, якщо нові правові цінності зміцнюються за допомогою таких засобів, як освіта, або коли релігійні та етичні цінності, що виходять за рамки закону, мають тенденцію змінюватися в бік нових правових цінностей.

Висновок. Аналізуючи взаємозв'язок між правом і цінностями, ми можемо зробити певні висновки про природу правових цінностей та їх взаємозв'язок з іншими системами цінностей, а також про можливості та обмеження використання законодавства в рамках політичних досліджень, спрямованих на участь у вирішенні соціальних проблем за допомогою систематичного міждисциплінарного впливу. У цій галузі робиться основний висновок про те, що дія закону залежить від наявності додаткових правових цінностей, які підтримують важливий зміст правової норми. Ця необхідна умова ефективного функціонування Закону накладає суворі обмеження на використання законодавства як інструменту зміни загальноприйнятих цінностей.

Законодавство може бути цінним інструментом для цілеспрямованих соціальних змін, якщо воно використовує інші методи, такі як масова освіта, індустріалізація і т.д. але саме по собі законодавство може досягти відносно небагато. Хоча залежність права від неюридичних цінностей також дуже важлива для розуміння внутрішнього взаємозв'язку права і цінностей.

Закон сам по собі складається з норм, цілей та цінностей, і щоб бути ефективним, він повинен відповідати етичним та релігійним цінностям суспільства. Правові норми мають деякі особливості, такі як спрямованість на відкриту поведінку і наявність певних санкцій, що застосовуються державними інститутами, але правова система містить лише деякі цінності етики і релігії, в той час як ідеалістичних і базових цінностей, необхідних для функціонування суспільства в цілому, небагато, майже всі цінності є загальними. виражена в законі, загальних неюридичних цінностях і законодавчому процесі, вона запозичена у тієї частини суспільства, яка домінує в бізнесі. Коли будь-яка цінність включається в закон, вона набуває особливого статусу і вимагає покори від усіх членів суспільства, незалежно від того, усвідомлюють вони цю цінність особисто чи ні. Крім того, успіх засвоєння нових цінностей законом залежить від підтримки паралельних неправових цінностей, які допомагають забезпечити відповідність дій суспільства нормам права.

Список використаних джерел:

1. Кельман М. С. Загальна теорія права : підручник. М. С. Кельман, В. М. Стратонов. Вид. 6-те, доп. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 742 с.
2. Finding Aid for Lon L. Fuller, Papers, 192-1977 from Harvard University Library. P. 232.
3. Бурлай Є.В. Право як тип соціального регулювання: естетичний аспект. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. Т. 26. К., 2014. С. 14.
4. Бойко В.Ф., Євдокимова В.О., Юлдашева О.Х. Право людини на правосуддя (Судове право України): навчальний посібник. К.: Варта. МАУП, 2003. 256 с.
5. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред.. М.І. Козюбри. К.: Ваїте, 2016. 392с.
6. Козюбра М.І. Судова правотворчість: аномалія чи іманентна властивість правосуддя. *Вісник Верховного Суду України*. 2017. № 3. С. 39-45.
7. Ленер М. Людська гідність: що ми розуміємо під «гідністю» та «людською гідністю»? : матеріали міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України». Київ, 10-11 жовтня 2016 р. / відпов. ред. Б. Шлоер К., 2016. С.75.
8. Юркевич М.М. Становлення та конституційний розвиток Турецької республіки (XX-XXI ст.) , автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к.ю.н., Львів. 2021. 20 с.
9. Мічіо Кайку. Фізика майбутнього. 3-є видання / Переклад з англ. Анжела Камянець. Львів: Літопис, 2020. 432 с.

Stroich P. P. Law and values: aspects of the relationship

The essence of law in the most general definition is the degree of freedom and the reasonableness of the behavior of the subjects of social life, which are objectively determined by the development of society, then the value of law can be defined as the personification of freedom and activity of people on the basis of orderly relations and in accordance with justice, the need for coordination of will and interests of different strata of the population, social groups, and individual individuals. The value of law is primarily instrumental in nature. It should ensure the normal functioning and development of society. It must guarantee the freedom of citizens in combination with responsibility, their fair ratio, and therefore correspond to human nature.

At the same time, law, absorbing universal human values, becomes their expression and turns into an independent value that takes a worthy place among other cultural values. The status of values in law can be acquired by various facts and phenomena of a material and ideal nature: material objects and goods, social relations, human actions, volitional phenomena (motives, incentives), ideas, ideals, social institutions. They are legal values, as they are the basis of law and legal order, they act as an ideal justification of legal norms, they are established and protected by legal norms, they constitute the purpose of law and its institutions. Therefore, as a rule, they refer to the current law.

Also, the significance of some social values, which over time acquired the character of legal values, is particularly great. As high ideals, they permeate public legal consciousness and become the basic principles of law. These are: freedom, equality, justice, democracy, order, security, peace. Along with them, there are also specific legal values of general importance, such as the idea of law, the idea of stable legality. These values are ideals and real human practice at the same time. In law, they are fixed in one or another of their qualities. But in a number of cases, public and individual legal consciousness can perceive them only as an ideal value, as ideal goals of a political (and law-making) program. Principles and ideals, like all other things and phenomena, represent values to the extent that they are interconnected with the human personality. As legal values, they have the form of legal rights and freedoms of a person in their individual and collective manifestations.

Human rights themselves also acquire the status of important values. Each of them expresses a certain side, manifestation, image of human existence as a natural and social entity. In their

totality, they characterize a person as a higher value, as the center of all values. In modern civilized society, the law is not only an instrumental value, that is, the value of an «instrument» and «means» of resolving contradictions in various spheres of society, but also as a liberating, developing means that acts as a value.

At the same time, we note that different types of cultures attribute different values to law, and the value of each legal norm, each legal instrument is determined each time as a specific historical phenomenon. Legal values are a type of spiritual values that satisfy the needs of social groups in society in regulating social relations and people's actions. Their main and specific function is a regulatory function. Therefore, legal values are intended to create, support and strengthen social order and discipline, normal functioning of society. Legal values are an element of the system of social (socio-political) management of society.

The necessity and imperative of a legal approach is represented in such a value of law as justice. What is fair is what expresses the law, corresponds to the law, and follows the law. Justice does not have any other regulatory principle, except the legal one. Value properties of law can be presented in two varieties: basic (primary, essential, natural) and functional (secondary, meaningful, instrumental). In the literature, these two varieties are presented as internal and external value characteristics of law: values of law and values in law. Values in law are values integrated by law, which combines in its regulatory action influential ethical, political, economic, as well as worldview and even aesthetic elements of social culture.

It is substantiated that one of the fundamental ideas of human society is the idea of law, which is always present (even in an embryonic state) in the spiritual experience of every person, it lives and acts in the minds of people even when it is weak, obscured, suppressed and, as an idea good, the idea of truth, the idea of freedom, it preserves its nature and its meaning even when the possibilities of its vital manifestation are reduced to a minimum. In this sense, the idea of law is always a real force, which to a greater or lesser extent, but definitely affects the will of a person.

It was determined that, as an element of civilizational culture, law is part of the system of beliefs, values, and means of expression that organize experience and regulate human behavior. Social values in this case can be represented as generally accepted beliefs in society regarding the goals and states to which a person or group traditionally strives or should strive. They constitute the basic or additional basis of moral and legal principles and requirements.

Key words: *law, values, principles, means, fundamental ideas, morality, regulatory functions, man, society.*